

KÜL TEGIN YAZITI KUZEY 10. SATIRDAKI ÖD TEDRİ RSY KİŞİ OGLI KOP ÖLGELİ TÖRÜMİŞ İBARESİ ÜZERİNE

Celalettin Bulut BOSTAN¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1218399

Makale Geçmişi:

Geliş 13.12.2022

Kabul 11.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Kül Tegin,

Yasar,

Yaşar,

Aysar,

Öd Teñri.

ÖZ

Rus arkeolog Yadrintsev'in 1889 yılında keşfettiği, henüz o zaman ne oldukları bilinmeyen taşların yapılan çalışmaları sonucu Kül Tegin ve Bilge Kağan adına diktirilmiş yazıtlar olduğu anlaşıldı. Bu yazıtlar Türk kültürü ve dili açısından bize pek çok konuda kaynak sunmaktadır. Yazı sisteminin ünlü sesleri ayırt etmedeki yetersizliğinden ve bazı karakterlerin bağlam içerisinde yazılmamasından dolayı araştırmacılar tarafından bazı ibarelerde, sözcüklerde farklı okuma ve anlamlandırma görüşleri ortaya çıkmıştır. Bu çeşitli görüşlerden birisi de Kül Tegin yazıtının kuzey cephesinin 10. satırında yer alan *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* ibaresidir. Bu okuma farklılıkları ve yorumlamaları RSY "yasar/ yaşar/ aysar" biçimlerinde okumaya müsait olduğundan araştırmacılar tarafından *yaşar* "yaşamak"; *yasar* "düzenlemek"; *aysar* "buyurmak, söylemek" biçiminde anlamlandırılmaktadır. *Öd Teñri* ibaresi ise burada göz ardı edilen bir diğer husustur. Bu sözcüğün anlamlandırılmasında bilim çevresinde bir fikir birliği yoktur. Bizden önceki yazarların görüşleri, açıklamaları belirtilerek bu yazıda kuzey 10. satırda geçen *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* ibaresi morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan okuma ve anlamlandırması yeniden değerlendirilmiştir.

KÜL TEGIN INSTRUCTIONS NORTH ON LINE 10 ON THE PHRASE ÖD TEDRİ RSY KİŞİ OGLI KOP ÖLGELİ TORÜMİŞ İBARESİ ÜZERİNE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1218399

Article History:

Received 13.12.2022

Accepted 11.01.2023

Keywords:

Kül Tegin,

Aysar,

Yaşar,

Öd Teñri.

ABSTRACT

The stones discovered by the Russian archaeologist Yadrintsev in 1889, which were not known at that time, were found to be inscriptions erected in the name of Kül Tegin and Bilge Kagan. These inscriptions provide us with many sources in terms of Turkish culture and language. Due to the inability of the writing system to distinguish vowel sounds, and because some characters are not written in context, different views of reading and interpretation have emerged in some phrases and words. One of these various views is the phrase *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* on the 10th line of the northern surface of the Kül Tegin inscription. Since these reading differences and interpretations of RSY are suitable for reading in the forms of "yasar/ yaşar/ aysar", researchers can interpret *yasar* "to edit"; *yaşar* "to live"; *aysar* "to command, to say". The phrase *Öd Teñri* is another point that is overlooked here. There is no consensus in the scientific community on the meaning of this word. By stating the opinions and explanations of the previous authors, the reading and interpretation of the phrase *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* in the north 10th line was re-evaluated in terms of morphological, syntactic, and semantic aspects.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, cbulutbostan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5798-6726

Alıntılanmak için/Cite as: Bostan, C.B. (2023), Kül Tegin yazıtı kuzey 10. satırdaki Öd Teñri Rsy Kişi Oğlu Kop Ölgeli Törümüş ibaresi üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 121-131.

GİRİŞ

Wilhelm Thomsen'in 15 Aralık 1893 tarihinde keşfedilen yazıtların ses değerlerini çözümlemesiyle başlayan süreç Türk dili ve kültürüne yeni bir pencere açmıştır. Keşfedilen yazıtlarla ilgili bugüne değin yapılan çalışmalar özellikle 2000'li yıllardan sonra önemli ölçüde hız kazanmıştır. Çözümlenen alfabe literatürde, bilim çevresinde Göktürk Yazısı/ Alfabeti olarak bilinmektedir. Yazı sistemindeki o/u ö/ü ê/i gibi bazı ünlü değerlerdeki seslerin karşılığının tam olarak anlaşılabilmesi, ünlü değerdeki karakterlerin bağlam içerisinde her zaman yazılmaması, bazı işaretlerin kimi zaman başka ses değerine tekabül etmesi (S= s,ş s= s,ş) gibi nedenlerden dolayı sözcüklerin okunmasında ve yorumlanmasında birtakım sorunlara, farklılıklara yol açmaktadır. Bundan dolayı Eski Türk Yazıtlarında üzerinde fikir birliğine varılamayan kimi noktalar bulunmaktadır. İşte bu fikir birliğine varılamayan noktalardan birisi de Kül Tëgin Yazıtı'nın kuzey yüzünün 10. satırında yer alan Wđtñrl : YSR : kIsIWGLI : wKWp : WlglI : tWşWms : ibaresidir. Radloff'la (1889) başlayan ilk çalışmadan bu yana dek söz konusu ibare, araştırmacılar tarafından farklı okumalara ve yorumlamalara tabi tutulmuştur. Bu ibare ile ilgili araştırmacıların görüşlerini belirleterek yeni bir okuma-anlamlandırma önerisinde bulunacağız.

Araştırmacıların Görüşleri

Radloff, ibareyi *ödñri jsr kişioğli qop ölgli tırımış* biçiminde okuyarak "Ich selbst gräme mich, ewig nur lebt der Himmel, die Menschensöhne leben, aber müssen sterben." [Ben kendim üzüldüyüm, sadece tanrı sonsuza kadar yaşar, insan oğulları yaşar ama ölmeleri gerekir.] anlamında yorumlamıştır (Radloff, 1895, s. 28-29). Sertkaya ve Özgür'ün de belirttiği gibi Radloff, *öl-* ve *yaşa-* eylemlerinin zıtlığından dolayı *yaşa-* fiilini kullanmıştır. Tanrı'nın ölümsüzlüğünü insanın ise sınırlı ömrünü göz önünde bulundurmıştır. *Ölügli* şeklinde okuduğu sözcüğe de "-mak için" anlamını vermiştir (Sertkaya, 2017; 56; Özgür, 2021, s. 319).

Thomsen, *öd tñri jñsñr, kisi oğly qop ölgli törümis* biçiminde okuduğu ibareyi "Le ciel dispose du temps, mais les nombreux fils des hommes sont nés mortels." [Zamanı tanrı düzenler, ama insanoğlu ölümlü doğmuştur] olarak yorumlamıştır (Thomsen, 1896, s. 113). Gürbüz'ün belirttiği gibi Yazıtlarda "S" işaretinin "s" mi yoksa "ş" mi okunması gerektiği ile ilgili ayırt edici bir farkın bulunmamasından dolayı Radloff'un *yaşar* biçiminde okuduğu sözcüğü, Thomsen Çağataycadaki *yasa-* "düzenlemek" fiilinden hareketle *yasar* "düzenler" biçiminde okunmaktadır (Gürbüz, 2020, s. 309).

Gabain, eserinde *özüm sakındım. öd tñri yasas, kişioğli kop ölügli törümüş* (Gabain, 1988, s. 234) olarak okuduğu ibareye herhangi bir yorumlama getirmemiştir. Gabain eserinin sözlük kısmında ise *yasa-* eylemini "tayin etmek, karar vermek" anlamında açıklamıştır (Gabain, 1988, s. 309b). Görüldüğü gibi Gabain de Thomsen'in görüşüne katılmaktadır.

Orkun *özñm sñkñdñm öd tñri jñsñr, kişioğli kop ölgli törümüş* biçiminde okuduğu ibareyi "Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder; kişiöğlü hep ölmek için türemiş." olarak anlamlandırmıştır (Orkun, 1987, s. 50, 52). Orkun eserinde sözcüğü neden böyle okuduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Sertkaya'nın belirttiği gibi Orkun, çevirisinde *yaslanmak* "kederlenmek olarak kabul ettiği fiili sözlük cildinde (Orkun, 1986, s. 235) *yasamak* "tanzim etmek, yapmak" biçiminde düzeltmiştir (Sertkaya, 2017, s. 56).

Tekin 1968 yılında *A Grammar of Old Turkic* isimli doktora tezinde ibareyi şu şekilde okumaktadır: *özüm saqındım. öd tñri yasas. kişioğli qop ölgeli törümis* (Tekin, 1968, s. 237). Yorumlamasını ise "I mourned. Human beings have all been created in order to die" [Yas tuttum. İnsanoğlu ölmek için yaratılmıştır.] (Tekin, 1968, s. 271) olarak açıklamaktadır. Tekin, 1968 yılında doktora tezindeki bu okumasında Thomsen'in okuyuşuna katılmaktadır. Eserinin sözlük kısmında ise *yasa-* eylemini "to determine, rule, order" olarak anlamlandırmıştır (Tekin, 1968, s. 398). Tekin, 1988 yılındaki okumasında ise ibareyi *öz(ü)m s(a)k(t)nt(t)m öd t(e)ñri a(y)s(a)r kişioğli koop ölg(e)li törüm(i)ş* (Tekin, 2014, s. 38) biçiminde okuyarak "Zaman tanrısı buyurunca insan oğlü hep ölümlü yaratılmış." biçiminde Türkçeye aktarmıştır (Tekin, 2014, s. 38). Tekin, Clauson ve Doerfer'in görüşlerinden etkilenerek *yasas* biçiminde okuduğu sözcüğü *aysas* biçiminde okumuştur. Tekin *yasa-* fiilinin gerçekten Moğolca olduğunu belirtmiştir. Sözcüğün Türkçe olması durumunda geniş zaman ekinin iki heceli, sonu ünlü ile biten bir fiil olduğundan çekimin *-r* ile değil *-yur* ile olması gerektiğini belirtmiştir. Sözcüğün şüphesiz *ay-* fiili olduğunu; ancak sözcüğün anlamının "söylemek" olarak değil de "emretmek, buyurmak, hükmetmek, takdir etmek" anlamını karşıladığını belirtmiştir. Ayrıca *-sar* ekini ise fiilin zamanını belirten zarf-fiil görevini üstlendiğini açıklamıştır (Tekin, 2014, s. 95-96).

Ergin ise Radloff'un okumasına ve anlamlandırmasına katılmaktadır. İbareyi *Öd tñgri yasas. Kışı oğli kop ölgeli törümüş*. (Ergin, 2016, s. 58) biçiminde okuyarak "Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlü hep ölmek için türemiş." (Ergin, 2016, s. 59) olarak yorumlamıştır.

Clauson, kendinden önce *yasa-* biçiminde okuma yapan araştırmacıların görüşünün yanlış olduğunu belirtmektedir. İbareyi *öd teñri aysar kişi oğlu ölgeli törü:miş* biçiminde okuyarak “(all) sons of men have been born to die when heaven prescribes the time” yorumunu yapmıştır. *Yasa-* eyleminin Moğolca kökenli olduğu, sözcüğün 13. ve 14. yüzyıllardan önce Türkçede görülemeyeceğini sözcüğün bu durumdan ötürü *yasar* değil *aysar* biçiminde okunması gerektiğini belirtmiştir (Clauson 1972, s. 974a).

Louis Bazin doktora tezinde ibareyi şu şekilde değerlendirmektedir: *öd tãñri yasar kişi oğlı köp ölügli törümiş* “Zaman Tanrısı (her şeyi düzenler), insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.” (Bazin, 2011, s. 194-95). Bazin, *tãñri* sözcüğünün sadece “gök ve gök tanrı” anlamında değil “ilah ve kutsal varlık” anlamını da taşıdığını belirtmiştir. Bu durumun Budist Uygun edebiyatındaki Budacı, Taoist, Manici ve ya Hristiyan tüm kesimlerde yer aldığına değinmiştir. *Öd tãñri* “zaman tanrısı” ifadesinin İranlıların *Zervân*’ından kalmış olabileceğini bildirmiştir. İfadenin dinsel bir kavramın yön değiştirmesiyle soyut kavram olarak “zaman” düşüncesine evrilebilmiş olabileceğini belirtmiştir (Bazin, 2011, s. 194-95).

Doerfer’in görüşü Clauson’un görüşüne benzerdir. *Öd* sözcüğünü *üd* biçiminde *üd tãñri aysar* okuyarak “eğer gök zamanı belirlerse (söylerse)” biçiminde yorumlamıştır. Doerfer, *yasa-* fiilinin Türkçe değil Moğolca düşünmektedir. Çünkü sözcüğün Moğol devrinden sonra görüldüğünü belirtmiştir. Bu sebepten dolayı *yasar* biçiminde okunan sözcüğü *ay-* “söyle-” fiili ilişkilendirmiş ve sözcüğü *aysar* biçiminde okumuştur (Doerfer, 1984, s. 372; Doerfer, 1975, s. 72).

Mertol Tulum, makalesinde *öd teñri aysar kişi oğlı köp ölteçi törümiş* biçiminde okuduğu ibareyi yardımcı cümle ile baş cümleden kurulu şart cümlesi olarak değerlendirmiştir. Anlamlandırmasını ise “Zaman tanrısı buyurduğu için insan oğlu hep ölümlü yaratılmış” (Tulum, 1990, s. 197) biçiminde yapmıştır.

Alyılmaz, *özüm sakıntım öd teñri yasar kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Alyılmaz, 2005, s. 12) okumasını yaparak “Kendim düşünceye daldım. Zamanı tanrı tayin eder. İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış” (Alyılmaz, 2005, s. 12) biçiminde anlamlandırmıştır.

Berta *özüm saqındım öd teñri aysar kişi oğlı qop ölyeli tirümiş* (Berta, 2010, s. 184). “Kendim düşündüm. Zamanı *Tengri* ayarlar, insanoğlu hep ölmesi için türemiş (Berta, 2010, s. 201) okuma-anlamlandırmasını yapmıştır. Berta, *aymak* okuduğu fiili “düzeltmek, doğrulamak” anlamına gelen “ayarlar” ifadesiyle açıklamıştır (Özgür, 2021, s. 321).

Şirin, *öz(ü)m s(a)k(i)nd(i)m öd t(ä)ñri a(y)sar kişi oğlı köp ölg(ä)li törüm(i)ş* (Şirin, 2020, s. 627) biçiminde okuduğu ibareye herhangi bir anlamlandırma da bulunmazken dizin kısmında *ay-* fiilini (*teñri* ve *yer* sözleriyle) “egemen olmak, hükmetmek” anlamında açıklamıştır (Şirin, 2020, s. 721).

Ölmez ibareyi şu biçimde okuyup anlamlandırmaktadır: *özüm sakıntım öd teñri aysar kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Ölmez, 2021, s. 99) “Kendi kendime düşündüm: “Felek emrettiğinde (herkes ölecek), insanoğlu hep ölümlü yaratılmış.” (Ölmez, 2021, s. 112).

Aydın, *özüm sakıntım öd teñri aysar kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Aydın, 2019a, s. 67) biçiminde okuduğu ibareyi “Kendi kendime şöyle düşündüm: Zaman ve (edebî) gök şöyle demiş: “İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış.” biçiminde anlamlandırmıştır. Görüldüğü gibi Aydın *Öd* ve *Teñri* kavramlarını birbirinden bağımsız iki sözcük olarak ele almıştır. (Aydın, 2019a, s. 67).

Ercilasun iki eserinde de aynı okuma-anlamlandırmayı yapmıştır: (1) *özüm sakıntım: Öd Tengri yaşar; kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Ercilasun, 2016, s. 536). “Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış” (Ercilasun, 2016, s. 537). (2) *özüm sakıntım: Öd Teñri yaşar; kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Ercilasun, 2021, s. 96). “Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış” (Ercilasun, 2021, s. 97). Görüldüğü gibi Ercilasun’un okuyuşu Radloff ve Ergin’in okuyuşuna benzerdir. Ercilasun, metine edebî açıdan yaklaşıldığında bu iki cümlenin “ölüm” ve “yaşam” arasındaki tezatlık üzerine, daha doğrusu Tanrı’nın baki, insanoğlunun ise fani olması üzerine kurulduğuna dikkat çekmiştir. “Yasa-” fiilinin ise Cengiz Han’dan önceki metinlerde bulunmadığını belirtmiştir (Ercilasun, 2007, s. 90).

Sertkaya, *öz(ü)m s(a)k(i)nd(i)m : öd t(e)ñri : (a)ys(a)r : kişi oğlı : köp : ölg(e)li : törüm(i)ş : (a)ñça : s(a)k(i)nd(i)m* biçiminde okuduğu ibareyi “Kendim düşündüm, zaman Tanrısı ‘insanoğlu tamamen ölmek için yaratılmış dediği için/buyurduğu için öyle düşündüm.” (Sertkaya, 2017, s. 62) olarak yorumlanmıştır. Sertkaya, Bazin’in *Öd tãñri yasar. kişi oğlı köp ölügli törümiş* okumasındaki *ölügli* ifadesine *öl-* fiilinin *-gII* sıfat-fiil eki ile değil de *-gAII* zarf-fiil eki ile okunması gerektiğini belirtmiştir. Doerfer ve Clauson’un okuma-anlamlandırmasında olduğu gibi *ay-* eylemiyle *-sAr* şart ekinin getirilmesiyle sözcüğü *aysar* biçiminde açıklayarak cümleyi şartlı birleşik cümle olarak kabul etmiştir (Sertkaya, 2017, s. 55-63).

Ayaz, *öd t(e)ñri : y(a)s(a)r : kişi oğlu : kop ölg(e)li : törüm(i)ş* “Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.” okuma-anlamlandırmasını yapmaktadır (Ayaz, 2020, s. 224). Ayaz; “yaşam X ölüm, Tanrı X insan, ebedi X fani, daimi X geçici, ölümsüz X ölümlü” gibi zıtlıklardan yola çıkarak sözcüğü *yasar* (yaşa-) biçiminde açıklamayı uygun bulmuştur (Ayaz, 2020, s. 224).

Atsız ibareyi şu biçimde okuyup anlamlandırmıştır: *öd t(e)ñri (a)ys(a)r kişi oğlu kop ölg(e)li törüm(i)ş* “Zaman Tanrısı [öyle] buyurduğu için insanoğlu hep ölümlü yaratılmış.” (Atsız, 2021, s. 289).

Akar’da sözcüğü Radloff, Ergin, Ercilasun gibi *yaşar* biçiminde okumuştur. *özüm sakıntım : öd teñri yaşar kişi oğlu kop ölgeli törümüş* (Akar, 2022, s. 109). İbareyi ise “Kendim düşündüm. Zamanda Tanrı yaşar; insanoğulları hep ölümlü yaratılmış” (Akar, 2022, s. 110) olarak anlamlandırmıştır.

Tablo 1

Araştırmacı	Okuma	Anlamlandırma
Radloff	<i>ödñri jsr kişioğli qop ölgli tirimş</i>	Ben kendim kederlendim, sonsuza kadar sadece Tanrı yaşar, insanoğlu ölmek için yaratılmıştır
Thomsen	<i>öd tñri j's'r, kisi oğly qop ölgli törümüş</i>	Tanrı zamanı düzenler, ama insanoğlu ölümlü doğmuştur
Gabain	<i>özüm sakındım. öd tñri yasar, kişi oğlu kop ölgli törümüş</i>	
Orkun	<i>öz'm s'k'nd'm. öd tñri y's'r, kişi oğlu kop ölgli törümüş</i>	Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder; kişioğlu hep ölmek için türemiş.
Tekin (1968)	<i>özüm saqındım. öd tñri yasar. kiş oğly qop ölgali törümüş</i>	Yas tuttum. İnsanoğlu ölmek için yaratılmıştır.
Ergin	<i>Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümüş.</i>	Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş
Clauson	<i>öd teñri : aysar kişi : oğlu : ölgeli : törü:miş</i>	(all) sons of men have been born to die when heaven prescribes the time
Bazin	<i>öd tñri yasar kişi oğlu kop ölgli törümüş</i>	Zaman Tanrısı (her şeyi düzenler), insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.
Doerfer	<i>üd tñri aysar</i>	eğer gök zamanı belirlerse (söylerse)
Tekin (1988)	<i>öz(ü)m s(a)k(i)nt(i)m : öd t(e)ñri : a(y)s(a)r : kişi oğlu : koop : ölg(e)li : törüm(i)ş :</i>	Zaman tanrısı buyurunca insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.
Tulum	<i>öd tengri aysar kişi oğlu kop ölteçi törümüş</i>	Zaman tanrısı buyurduğu için insan oğlu hep ölümlü yaratılmış
Alyılmaz	<i>özüm sakıntım öd tengri yasar kişi oğlu koop ölgeli törümüş</i>	Kendim düşünceye daldım. Zamanı tanrı tayin eder
Berta	<i>özüm saqındım öd teñri aysar kişi oğly qop ölyeli tirimş</i>	Kendim düşündüm. Zamanı <i>Tengri</i> ayarlar, insanoğlu hep ölmesi için türemiş
Şirin	<i>öz(ü)m s(a)k(i)nt(i)m : öd t(ä)ñri : a(y)sar : kişi oğlu : kop: ölg(ä)li : törüm(i)ş</i>	
Ölmez	<i>özüm sakıntım : öd teñri : aysar : kişi oğlu : k'op : ölgeli : törümüş</i>	Kendi kendime düşündüm: “Felek emrettiğinde (herkes ölecek), insanoğlu hep ölümlü yaratılmış
Aydın	<i>özüm sakıntım öd teñri aysar kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Kendi kendime şöyle düşündüm: Zaman ve (edebi) gök şöyle demiş: “İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış
Ercilasun (2016)	<i>özüm sakıntım: Öd Tengri yaşar; kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış
Ercilasun (2021)	<i>özüm sakıntım: Öd Teñri yaşar; kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış
Sertkaya	<i>öz(ü)m s(a)k(i)nd(i)m : öd t(e)ñri : (a)ys(a)r : kişi oğlu : kop : ölg(e)li : törüm(i)ş : (a)nça : s(a)k(i)nd(i)m</i>	Kendim düşündüm, zaman Tanrısı ‘insanoğlu tamamen ölmek için yaratılmış dediği için/buyurduğu için öyle düşündüm

Ayaz	<i>öd t(e)ñri : y(a)s(a)r : kişi oğlu : kop ölg(e)li : törüm(i)ş</i>	Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.
Atsız	<i>öd t(e)ñri (a)ys(a)r kişi oğlu kop ölg(e)li törüm(i)ş</i>	Zaman Tanrısı [öyle] buyurduğu için insanoğlu hep ölümlü yaratılmış
Akar	<i>özüm sakıntum : öd teñri : yaşar : kişi oğlu : kop : ölgeli : törümüş</i>	Kendim düşündüm. Zamanda Tanrı yaşar; insanoğulları hep ölümlü yaratılmış

DEĞERLENDİRME

Bizim görüşümüz ise ibarenin şu biçimde olduğudur: *öd teñri yaşar kişi oğlu kop ölgeli törömüş*. Bizi bu görüşe iten hususlar şunlardır:

1. KT K 10. satırda geçen ibare yedi cümleden oluşmaktadır. *kül tegin yok erser koop ölteçi ertiniz* (1). *inim kül tegin kergek boltı* (2). *özüm sakıntum* (3). *körür köztüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boltı* (4). *özüm sakıntum* (5). *öd, teñri yaşar* (6). *kişi oğlu kop ölgeli törömüş* (7).

2. *Öd Teñri* ibaresi, *ot sub* “ateş ve su” (KT D 27), *aqı altun kümüş* “ipek, altın (ve) gümüş” (KT K 12), *tabğaç oguz kıtan* “Çin, Oğuz (ve) Kitan”(T I G 5) ifadelerinde olduğu gibi “zaman (ve) tanrı” anlamını karşılayan birbirinden ayrı iki sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. *Yaşa-* fiili KT K10. satır dışındaki Orhon ve Yenisey yazıtlarında da görülmektedir:

- (KT K2) *kül tegin ol süñüşde otuz yaşayur erti* (Ölmez, 2021, s. 98)
“kül tegin otuz yaşına basmıştı.” (Ölmez, 2021, s. 111)
- (KT K2) *kül tegin bir kırk yaşayur erti* (Ölmez, 2021, s. 98)
“kül tegin otuz bir yaşına basmıştı.” (Ölmez, 2021, s. 111)
- (KÇ B3) *küli çor sekiz on yaşap yok boltı* (Ölmez, 2021, s. 179)
“küli çor 80 yıl yaşayıp vefat etti (Ölmez, 2021: 181)
- Tuba II/ 2 *yüz yaşayın a* (Aydın, 2019b, s. 126)
“yüz yıl yaşayın!” (Aydın, 2019b, s. 126)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere *yaşa-* fiilinin geniş zaman çekimi dışında zarf-fiil ve emir eki çekimleri de mevcuttur.

4. Yazıtlarda cümleler arasında zıt ifadeler, zıt anlamlı sözcükler görülmektedir:

• (KT G7) *irak erser yablak ağı berür yaguk erser edgü agu bërür ança boşgurur ermiş* (Ölmez, 2021, s. 91).

“Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretmişler.” (Ölmez, 2021, s. 103).

• (KT D12) *teñri küüç bértük üçün kañım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kooñ teg ermiş* (Ölmez, 2021, s. 93).

“Tanrı güç verdiği için babam hakanın askerleri kurt gibiymiş, düşman(ların askerleri de) koyun gibiymiş (Ölmez, 2021, s. 106).

- (T I K3/ 27) *kün yeme tün yeme yelü bardımız* (Ölmez, 2021, s. 158).
“Gece gündüz demeden dört nala giderek uzaktastık.” (Ölmez, 2021, s. 165).
- (BK D1) *üze kök teñri asra yagız yer* (Ölmez, 2021, s. 92).
“Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer” (Ölmez, 2021, s. 104).

Yukarıdaki ifadelerde hem ibare olarak hem de *kün X tün; üze X asra; yablak X edgü* gibi sözcükler arasında zıtlıklar görülmektedir. *Öd teñri yaşar kişi oğlu kop ölgeli törömüş* ibaresinde de *yaşa-* ve *öl-* fiili arasında zıtlık görülmektedir.

5. Yazıtlarda şart ekiyle oluşturulmuş cümleler incelendiğinde *yan cümle + (-)sar şart eki + ana cümle* düzeninde karşımıza çıktığı görülmektedir. Orhon Türkçesinde -yazıtlarda- -sAr şart ekinden sonra doğrudan gelen kişi unsuru görülmemektedir, şart cümlesinin öznesi, muhatabı ana cümledeki fiil unsurundan, kimi zaman da bağlamdan anlaşılmalıdır. Bu özellikten dolayı ek, araştırmacılar tarafından bu dönemde zarf-fiil olarak kabul edilmiştir. Bu sıralama düzenine uygun olarak cümlelerin hem -sa biçiminde hem de -DIĞI için biçiminde Türkiye Türkçesine anlamlı bir biçimde çevrildiği, anlamlandırıldığı görülmektedir:

- KT (G 3) *türük kağan ötügen yış olorsar elte buñ yok* (Ölmez, 2021, s. 90).
“Türk Kağanı Ötüken topraklarında hüküm sürerse ülkede sıkıntı çıkmaz.” (Ölmez, 2021, s. 102).
(Türk Kağanı Ötüken topraklarında hüküm sürdüğü için ülkede sıkıntı çıkmaz.)

- KT (G 8) *ol yەرgerü barsar türük bodun ölteçi sen* (Ölmez, 2021, s. 91).
“Oralara gidersen Türk halkı mutlaka öleceksin.” (Ölmez, 2021, s. 103).
(Oralara gittiğin için Türk halkı mutlaka öleceksin.)
- KT (G 8) *ötügen yer olurup arkış terkış ısar neñ buñun yok ötügen yış olorsar beñgü el tuta olortaçı sen* (Ölmez, 2021, s. 91).
“Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderirsen hiç sıkıntıya düşmeyeceksin. Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır.” (Ölmez, 2021, s. 103).
(Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderdiğin için hiç sıkıntıya düşmeyeceksin. Ötüken topraklarında yaşadığın için kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır.)
- T I (G 6-7) *yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçe yogun bolsar üzgülük alp ermiş* (Ölmez, 2021, s. 156).
“Yufka kalın olsa delmesi zormuş. İnce yoğun olsa koparması zormuş.” (Ölmez, 2021, s. 163).
(Yufka kalın olduğu için delmesi zormuş. İnce yoğun olduğu için koparması zormuş.)

Ancak *öd teñri aysar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* ibaresinde *-sAr* eki ile basit bir biçimde günümüz Türkçesinde anlamlandırma yapılamamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi *öd teñri aysar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* ibaresini iki biçimde günümüz Türkçesine aktarabiliriz. (1) “... Tanrı söylediği/ buyurduğu için insanoğlu hep ölmek için türemiş” burada *-sAr* ekini günümüz Türkçesinde “DIĞI için” biçiminde çevrilmektedir ve cümlede sorun görülmemektedir. (2) Ancak cümleyi “*-sA*” biçiminde aktardığımız zaman cümle Türkçenin yapısı açısından sorun teşkil etmektedir. “... Tanrı söylese/ buyursa insanoğlu hep ölmek için türemiş” biçiminde bir ifade karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu ibare gerçekten şart cümlesi olsaydı çeviride sorun çıkmaması gerekirdi. Görüldüğü gibi cümledeki yardımcı cümle ve ana cümle arasında zamansal açıdan uyumsuzluk vardır. Eğer buradaki sözcük *ay+sar* biçiminde şart cümlesi olsaydı cümle, *öd teñri aysar kişi oğlu koop ölgeli törür ermiş* “Tanrı söylese/ buyursa insanoğlu hep ölmek için türemiş” biçiminde ana cümlelerin geniş zamanın hikâyesi (birleşik zamanlı) biçiminde yapıya sahip olması gerekirdi ki günümüz Türkçesinde anlamlı bir karşılığını bulsun.

Belirttiğimiz gibi şart cümlelerinde, yan cümle ile ana cümle arasında genellikle zaman uyumunun olması gerekmektedir. Genellikle ana cümle hangi zaman çekiminde ise yan cümlelerin ana cümlelerin zamanına göre şekillenmesi gerekir. Ele aldığımız ibarenin ana cümlesinin yüklemi *-miş* geçmiş zaman eklidir; ancak yazıtlardaki şart cümlelerinin ana cümlelerine baktığımızda genellikle gelecek zaman (kimi zaman rivayeti, hikâyesi), geniş zaman (kimi zaman hikâyesi, rivayeti) biçimindedir. Ana cümle görülen geçmiş zaman biçimiyle de tespit edilmiştir; ancak şart cümlesinin ana cümlesi duyulan geçmiş zaman biçiminde tespit edilmemiştir. Dolayısıyla sentaktik açıdan bu ifadenin *aysar* olması zor görülmektedir. Eski Türkçe’nin Karahanlı Türkçesi döneminde şart cümlesinin ana cümlesinde görülen geçmiş zamanı görülmektedir.²

6. Yazıtlar içerisinde *söyle-*, *buyur-*, *de-* anlamlarını karşılayan dört adet fiil bulunmaktadır. Bu fiiller *ay-*, *ayt-*, *tê-*, *yarlıka-* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eylemleri incelediğimizde aralarında semantik farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki Orhon dönemi külliyatı içerisinde “söylemek, buyurmak” anlamını karşılayan *yarlıka-* eylemi “Tanrı” sözcüğüyle 13 kez kullanılmaktadır *yarlıka-* eylemi sadece bir kez O B 6 da “insan (kişi)” ile kullanılmaktadır. *Tê-* eylemi ise yazıtlarda sadece üç kez T I 2., T I 3. ve O 3. satırlarda “Tanrı” sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. Geri kalan tüm kullanımlarda ise “insan (kişi, halk)” kavramının varlığı görülmektedir. *Ayt-* fiili ise 1 kez “insan” kavramıyla ilişkili olarak kullanılmıştır. *Ay-* eylemi ise sadece insana özgü bir eylem olarak toplamda yedi yerde karşımıza “söylemek, buyurmak” anlamında karşımıza çıkmaktadır. KT G 10. satırdaki ibareyi *ay-sar* biçiminde okunan ibare gerçekten “söylemek, buyurmak” anlamını karşılasaydı bu eylemin *Tañrı ay-sar* biçiminde değil de *yarlıka-* eylemi ile *Tañrı yarlıka-sar* biçiminde olması gerekirdi.

SONUÇ

Öd teñri ifadesini birbirinden bağımsız iki sözcük olduğunu ilk olarak Aydın belirtmektedir. Biz Aydın’ın bu görüşüne katılıyoruz; ancak bizim Aydın’dan ayrıldığımız kısım Aydın’ın *aysar* biçiminde okuduğu ibareyi biz *yaşar* olarak okumaktayız. Ercilasun’un da belirttiği gibi metne edebî açıdan yaklaşıldığı zaman zıtlıklar üzerine kurulu olduğu açıktır. Yazıtlardaki mecazi ifadeler, deyim ve atasözleri niteliğindeki ibareler dönemin dilinin ne

² Karaca Çetin, *-sA* ekinin belirli geçmiş zaman yapısıyla birlikte kullanılmasının nedenini şöyle açıklamaktadır (2016, s. 83-84): “Söz konusu örneklere bakıldığında Orhon Türkçesi ile Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilen kullanımlardan farklı olarak bu örneklerin büyük çoğunluğunun genel geçer durumlardan söz eden, tecrübeye dayanan yargılar olduğu görülmektedir.”

derece gelişmiş olduğunun tanığıdır. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda KT K 10'daki ibare bizce *öd tenri yaşar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* biçiminde okunmalıdır. Cümlelerin anlamlandırılması ise “zaman (ve) tanrı (ebediyen) yaşar (sonsuzdur). İnsanoğlu (ise) hep ölmek için yaratılmış” biçiminde anlamlandırılmalıdır.

KISALTMALAR

KT = Kül Tegin Yazıtı
BK= Bilge Kağan Yazıtı
KÇ= Küli Çor Yazıtı
T = Tunyukuk Yazıtı
O= Ongi Yazıtı

K= Kuzey yüzü
D= Doğu yüzü
G= Güney yüzü
B= Batı yüzü
Yay. Haz.= Yayına Hazırlayan

KAYNAKLAR

Akar, A. (2022). *Kül Tigin yazıtı*. Ötüken Neşriyat.

Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Kurmay Yayınları.

Atsız, M. (2021). “Kül Tegin Yazıtının Kuzey Yüzünde Geçen Y¹S¹R¹ Kelimesi Üzerine”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:5, s. 292-298. DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.975166

Ayaz, E. S. (2020). Köl Tigin (K 10) Yazıtındaki Öd T(e)ñri RSY Kişi Oğlu Koop Ölg(e)li Törim(i)ş cümlesi üzerine. *The Journal of Social Science*, 4 (7), 219-225. DOI: 10.30520/tjsosci.689575

Aydın, E. (2019a). *Orhon Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, E. (2019b). *Sibirya'da Türk izleri Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap.

Bazin, L. (2011). *Eski Türk dünyasında kronoloji yöntemleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları (Çev. Vedat Köken).

Berta, A. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının karşılaştırmalı yayını*. Türk Dil Kurumu Yayınları (Çev. Emine Yılmaz).

Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Band 4, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1984). Türkçenin ideal bir etimolojik sözlüğünün nasıl olması gerektiği hakkında düşünceler. *Türk Dili Dergisi*, 392-393, 366-374. (Çev. İ. ÇENELİ).

Ercilasun, A. B. (2007). *Makaleler dil-destan-tarih-edebiyat*. Akçağ Yayınları (Yay. Haz. Ekrem Arıkoğlu).

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. Dergâh Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen*. Dergâh Yayınları.

Ergin, M. (2016). *Orhun Âbideleri*. Boğaziçi Yayınları (50. baskı).

Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Basımevi (Çev. Mehmet Akalın).

Gürbüz, E. (2020). *Türkiye’de yapılan çalışmalarda Orhon Yazıtları’nı okuma ve yorumlama farklılıkları (1936-2016)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].

- Karaca Çetin, G. (2016). Kutadgu Bilig’de Şart Eki -sA’nın farklı bir kullanımı üzerine. *International Journal of Language Academy* 4/4, 78-87. DOI: 10.30520/tjsosci.689575
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 529.
- Ölmez, M. (2021). *Orhon-Uygur Hanlığı dönemi Moğolistan’daki eski Türk yazıtları metin-çeviri-sözlük*. BilgeSu Yayıncılık.
- Özgür, E. (2021) *Orhon Yazıtlarını okuma ve anlamlandırma önerileri (1893 - 2018)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi].
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkische Inschriften der Mongolei* (Erste Lieferung), Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Sertkaya, O. F. (2017). Köl Tigin (K-10)’da geçen Öd Teğri “Zaman Tanrısı” ile ilgili fiili Yaşamak “Yaşamak” mı, Yasamak “Tanzim Etmek, Düzenlemek” mi, Yoksa Aymak “Demek, Söylemek” mi okumalıyız?. *Journal of Old Turkic Studies* 1(2), 55- 63.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları söz varlığı incelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1968). *A grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University Press.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları (1988’deki eserin tıpkıbasımı).
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l’Orkhon déchiffrées, Helsingfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise*.
- Tulum, M. (1990). Orhon Yazıtlarında birleşik cümleler ve baş cümle ile yardımcı cümle ilişkileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1990, 193-205.